

UDK: 745/749:371.3

Ифтхор КАМОЛОВ,
Qarshi davlat universiteti professori, p.f.d
E-mail: iftixor.kamolov@inbox.ru

Pedagogika fanlari doktori R.D.Shodiyev taqrizi asosida

CONCEPT OF DEVELOPMENT THROUGH ACTIVATION OF CREATIVE DESIGN

Annotation

This article examines in detail the theoretical and conceptual foundations for enhancing creative design in teaching students applied arts

Key words: Creative, creativity, design, concept, master-student of applied arts.

КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ ЧЕРЕЗ АКТИВАЦИЮ КРЕАТИВНОГО ДИЗАЙНА

Аннотация

В данной статье подробно рассмотрены теоретические и концептуальные основы активизации творческого проектирования в обучении студентов прикладному искусству.

Ключевые слова: Креатив, творчество, дизайн, концепция, мастер-ученик прикладного искусства.

KREATIV LOYIHALASHNI FAOLLASHTIRISH ORQALI RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASI

Annotatsiya

Mazkur maqolada talarbalarga amaliy san'atni o'qitishda kreativ loyihalashni faollashtirishning nazariy hamda konseptual asoslari haqida atroflicha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Kreativ, ijodkorlik, layihalash, konsepsiya, ustoz-shogird amaliy san'at.

Kirish. XX-asrning oxirgi XXI-asrning boshlari o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash va haqiqiy ijodkor qilib kamol toptirishda xalq amaliy san'ati va amaliy san'atining ijodiy va fazoviy muhitini tashkil etish va uning pedagogik salohiyatini anglashdagi rolning ortib borishi bilan tavsiflanadi.

Ushbu ijod turlariga qiziqishni ortib borishi, amaliy san'at to'garaklar, muzeylar, ko'rik tanlovlari, o'quv adabiyotlari, maqolalar, anjuman materiallari nashrlari, ilmiy ishlanmalar, ustoz-shogird davra suhbatlari tashkil etish va boshqalar sonining ko'payishida namoyon bo'ldi. Badiiy didaktikaning asoschisi N. N. Rostovsev bo'lib, u hayotdan real tasvirlashni o'rgatishning ilmiy-nazariy qoidalarini ishlab chiqdi va shu bilan birga "O'rganishga kreativ munosabatda bo'lishga chaqirdi" [1]. N. N. Rostovsevning konseptual ilmiy g'oyalari va u bilan hamfikir olimlarning ijodlarida yanada shakllantirildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. A. E. Terentiev, N. K. Shabanov va boshqalar amaliy kompozitsiyasini - E. V. Shabanov, G. V. Beda va boshqalar tasviriy san'at kompozitsiyasini o'rganishgan.

V. S. Kuzinning ilmiy va ijodiy maktabining asosi real hayotdan tasviriy va amaliy san'atni o'rganish va bu bo'yicha akademik darajasiga ega bo'lish edi. Tadqiqotchi olimlarning asarlariga asoslab berilgan amaliy san'at ta'limning asosiy ilmiy yo'nalishlari, o'rganilayotgan muammolar bog'lanishida amaliy san'atda o'z-o'zini kreativ rivojlantirishning turli imkoniyatlarini aniqlab olish imkonini beradi.

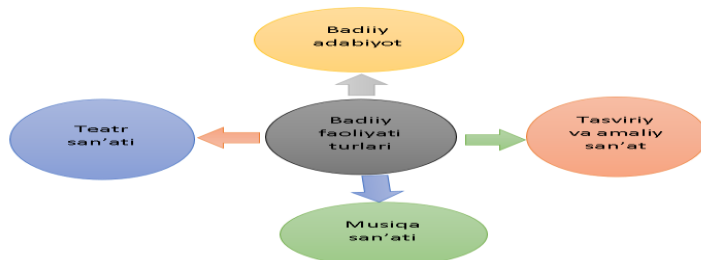
Aytib o'tish lozimki, bu tarixiy davr tasviriy va amaliy san'atni o'qitishda yangi tushuncha va texnologiyalarning paydo bo'lishi, shu bilan birga xalq amaliy san'atni barcha turlarining rivojlanishi, har xil asoslar va yondashuvlar bilan tavsiflanadi. B. M. Nemenskiy shunday yozgan edi: "Umumta'lim maktablarida tasviriy va amaliy san'atni o'qitish, ta'limning asosiy maqsadiga aylanmasligi, balki shaxsni insonparvar qilib tarbiyalash va kamol topishi uchun muhim vosita sifatida qaralishi zarur. Xalqqa nafaqat ustoz

san'atkorlar, balki badiiy ilmiy, estetik jihatdan kamol topgan yetuk kadrler kerak" [2].

Shuning uchun bolalarni ruhiy va hissiy idrok, axloqiy va ma'naviy rivojlanishga hissa qo'shadigan jahon va milliy badiiy madaniyati va san'atining qadriyatli fazilatlarini bilan tanishtirish eng muhim vazifa bo'lishi kerak. "Bu muammoni hal etishning eng samarali vositasi esa tasviriy va amaliy san'atni o'qitish hamda o'rgatishdir.

B.P. Yusovning fikricha, estetikaning eng samarali vositasi bolalar shaxsini tarbiyalash va rivojlantirish - bu san'atning (adabiyot, musiqa, raqs, tasviriy va amaliy san'at), integratsiyalashgan yagona ta'lim jarayonidir" [5]. Integratsiya jarayonlari san'atning barcha turlarini birlashtirgan ko'p tizimli va shaxsning ko'p madaniyatli rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ko'p ovoqli (polifonik) idrok, plastika, ritm, belgi, ramz, tovush va ranglar yordamida "badiiy tasvirni tushunish, boshdan kechirish va amalga oshirish mumkin bo'lganlarni yaratish olish" yoshlikdan boshlab turli xil badiiy faoliyat turlarining asoslarini anglash va idrok etishga imkon beradi. Shuningdek, san'atning turli sohalarida boshlang'ich ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Y.A.Poluyanova'nin konsepsiyasi ham tasviriy va amaliy san'at va badiiy asarni "go'zallikni yaratish universal tamoyillari: o'lchov, ritm, simmetriya, nisbatlar, kompozitsion va konstruktiv muvozanat, o'lchamlarning mutanosibligi, shakllarning izchilligi va go'zalligi" orqali birlashtirgan integratsiyaga asoslanadi. ranglar, turli materiallarning mosligi va hokazo." [3]. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi faoliyati orqaligina loyihalashtirish faoliyatini rivojlantirish, kreativ loyihalash faoliyatini rivojlantirish amalga oshadi. Badiiy asarlarni birgalikda(jamoda) muhokama qilish, tahlil qilish asosida tasviriy va amaliy san'at kompozitsiyalarni o'rganish va chuqur o'zlashtirish imkonini beradi, bu esa talabalarning o'z faoliyati natijasini mustaqil baholash ko'nikmalarini egallashga yordam beradi.

2.1.1-rasm. Badiiy faoliyat turlari

S. E. Ignat'yevning tadqiqotida asosiy e'tibor tasviriy va amaliy san'atni o'qitish jarayonida talabalarning obrazli tafakkuri va tasavvurini rivojlantirishga qaratilgan eng samarali vositasi, o'quv va ijodiy vazifalarning o'zaro ta'sirini uyg'unlashtirish imkonini beruvchi mavzuli va badiiy ijodiy kompozitsiyalarni bajarishdir

"T.Y. Shpikalovning amaliy san'atni o'qitish muammosini o'rganish natijasi amaliy san'at vositasi orqali talabalar uchun badiiy va estetik tarbiya dasturini ishlab chiqish bo'ldi. Ushbu dasturning asosiy tarkibiy qismi o'zaro bog'liq bo'limlar shaklida ifodalangan xalq madaniyatining turli shakllarini birlashtirishdir." [5] badiiy asarlar, tasviriy san'at, xalq san'ati. Olimning fikricha, vazifalarning xilma-xilligi, material va ishlab chiqarish texnikasini erkin tanlash bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishni faollashtiradi va ularning milliy o'ziga xosligini tushunish va shakllantirishga yordam beradi. R. Xasanov, S.S. Bulatov va boshqalarning tadqiqotlarida umumiy maktab ta'limi tizimida tasviriy va amaliy san'atni o'qitish muammolari keng o'rganilib, ular darslarning mazmunini asoslab berdi va o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish uslub va usullarini aniqladi. N.A. Muslimov tadqiqotlarida talabalarning badiiy va ijodiy qobiliyatlarini. Qo'ysinov, Sh. Sharipov "dunyogarash va bir xil o'zlikni anglashning eng muhim omili bo'lgan amaliy san'atni o'qitish nazariyasi va metodikasiga e'tibor qaratadi. Olimlarning ta'kidlashicha, tasvirlar, ramzlar, belgilar bilan ifodalangan xalq ijodiyoti bolalar uchun atrofda dunyo va uni o'zgartirish imkoniyatlarini haqida bilish usullaridan biridir. Obyektiv-fazoviy muhit yordamida maktab o'quvchilarining shaxsini rivojlantirish va tarbiyalash muammosi S. S. Bulatov tomonidan o'rganilgan. Uning fikricha, xalq dekorativ san'ati estetik va badiiy rivojlanishning asosiy elementi bo'lib, atrof-muhitda tashkiliy rol o'ynaydi. Shunday qilib, ilmiy-nazariy yordam olgandan so'ng, xalq dekorativ san'ati umumiy maktab ta'limida" [5] faol qo'llanila boshlandi. Bundan tashqari, 1990 yilgacha xalq dekorativ san'ati bo'yicha oliy o'quv kurslari kam edi. Ishlab chiqarish va hunarmandchilik bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash turli xil o'rta maxsus o'quv yurtlarida olib borildi, ularning aksariyati hanuzgacha maktab deb nomlandi.

Tadqiqot metodologiyasi. XX asr oxirida Oliy ta'lim muassasalarida San'atshunoslik fakultetlarida "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" yo'nalishi bo'yicha o'qituvchilar tayyorlash boshlandi. Oliy ta'lim tizimida tasviriy san'atni o'qitish kontseptual asoslariga tayangan izchil metodik tizim ishlab chiqildi yetakchi rassom-pedagoglarning ilmiy g'oyalari va nazariy-metodik ta'minlanishlari, turli ta'lim tashkilotlarida badiiy hunarmandchilikni o'qitish mazmuni, shakl va uslublari yagonaligiga erishildi. Xususan, amaliy san'atning keng tarqalmagan turlari, masalan, yog'och o'yimkorligi, kandakorlik, kulolchilik, zardo'zlik, bo'rtma o'yimkorlik, oliy ta'limning o'quv rejalariga fan sifatida kiritilib o'qitila boshlandi. O'quv jarayonida asosan kompozitsion masalalarni yechishga qaratilgan hunarmandchilik malakalarini shakllantirish vazifalari belgilandi. Shu bilan birga, shaxsning ijodiy o'zini-o'zi rivojlantirish masalalariga yetarlicha e'tibor berila boshlandi. Shu tariqa oliy ta'lim tizimiga boshlang'ich va o'rta kasb-hunar ta'limi muassasalari uchun an'anaviy amaliy san'at ustalarini tayyorlash yo'lga qo'yildi.

5110800 "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" yo'nalishining avvalgi davlat ta'lim standartlarida faqat maktablar va kasb-hunar maktablari uchun tasviriy san'at va chizmachilik mutaxassislarini tayyorlashga qaratilgan edi. Hozirgi davrga kelib ushbu standartlarga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilib amaliy san'atga oid fanlariga ham katta miqdorda soatlar ajratilgan. "Darhaqiqat, ushbu standartning paydo bo'lishi xalq amaliy san'ati sohasida oliy kasbiy ta'limni shakllantirishdagi birinchi qadam edi. Mutaxassisning bilim va ko'nikma darajasiga qo'yiladigan talablarni aniqlash majburiyat va o'zgaruvchanlik tamoyillariga asoslanib, oliy ta'lim va kasb-hunar ta'limining fundamental xususiyatini saqlab qolish imkonini berdi. Yangi ixtisoslik doirasida oliy ta'lim muassasalarida Xalq amaliy bezak san'atining turli turlarini (yog'och o'yimkorligi)" [5], kulolchilik, zardo'zlik, ganchkorlik va boshqalar bo'yicha ixtisoslashtirilgan ustaxonalar ochildi. Shu bilan birga, xalq amaliy san'ati turlari bir-biriga qarama-qarshi emas, balki yagona ta'lim tizimini qabul qilgan. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021 yil 16 iyuldagi "Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti" da 60210800-Amaliy san'at (turlar bo'yicha) bakalavr bosqichi 4 yil va 70210801-Tasviriy va amaliy bezak san'ati magistratura bosqichi 2 yil qilib belgilangan.

Ehtimol, ushbu o'ziga xos ijod turlarini tanlash rivojlanayotgan ishlab chiqarish talablari bilan bog'liq, Oliy ta'limning umumiy talablariga javob beradigan standart uyushma va milliy-mintaqaviy komponentlarni, shuningdek, talaba tanlagan fanlar

va ixtiyoriy fanlarni o'z ichiga olgan blokli tarkibga ega edi. Uyushma komponent standartning o'zgartirish yadrosi bo'lib xizmat qildi va talabalarning asosiy umumiy madaniy, shaxsiy fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan. O'zgaruvchan qism tanlagan ta'lim yo'nalishi bo'yicha bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni egallashni o'z ichiga oladi. Garchi ushbu standart pedagogik faoliyat turini o'z ichiga olmasa ham, tasviriy va amaliy bezak san'ati o'qituvchilarini tayyorlashni nazarda tutadi. Ammo bazaviy ta'lim dasturiga qo'yiladigan yangi talablar munosabati bilan oliy ta'limning davlat ta'lim standartiga muvofiq amaliy san'atni o'qitish bo'yicha o'quv jarayonini va ta'lim mazmunini tashkil etish bo'yicha uslubiy ishlanmalar mavjud.

Binobarin, S.S. Bulatovning O'zbek xalq amaliy bezak san'ati nomli asarlari, talaba yoshlarni amaliy san'at kompozitsiyalarini tayyorlash muammosini hal etishga bag'ishlangan yuksak ilmiy ahamiyatga ega edi. B. Boymetov o'z tadqiqotlari tasviriy yaratishda qalamtasvir va rangtasvir vazifalarining o'zaro ta'siridan iborat bo'lgan tasviriy savodxonlikni o'rgatish metodologiyasiga yondashuvlarning o'zgaruvchanligi alohida qiziqish uyg'otadi. "O'qitishning maqsad, vazifalari, mazmuni, shakllari va usullarini asoslab, A. Sulaymonov tomonidan shakllantirilgan "Rang munosabatlari nazariyasi" sezilarli darajada kengaytirdi, maktab, professional ta'lim va oliy ta'lim uchun rangshunoslik, rangtasvir va amaliy bezak kompozitsiyasi bo'yicha o'quv vazifalari tizimini ishlab chiqdi.

Umumta'lim maktablarida tasviriy va amaliy san'atni o'qitish mazmunida milliy komponentni asoslash muammosi bir vaqtning o'zida ikkita tadqiqotning mavzusi bo'ldi" [6]. (R. Xasanov, A. Sulaymonov). Mualliflar milliy-mintaqaviy komponentni aniqlash uchun o'zlarining formulalarini taklif qilishdi va alohida hududlarda maxsus ishlab chiqilgan o'qitish modellarini sinab ko'rishdi. Milliy komponentning mazmunini tanlash bo'yicha universitet metodologiyasi S.S. Bulatovning tadqiqot ishlarida o'rganilgan. Olim milliy komponentdagi fanlarning mazmunini jihatiga e'tibor qaratdi, ularning rivojlanishida tarixiylik, murakkablik va integratsiya tamoyillariga amal qilish lozim.

"O'qitishning yakuniy natijasini tushunishdan kelib chiqqan holda, o'quv dasturi aniq amaliy muammolarni hal qilishga qaratilgan ma'lum fanlar bilan to'yingan bo'lishi yoki ma'lum bir bosqich dasturiga tayyorgarlik ko'rishga qaratilgan bo'lishi kerak. Kasbiy faoliyat turlarini tanlash muammosi rivojlanayotgan mehnat bozorida bitiruvchiga qachon va qayerda talab bo'lishi" [5], shuningdek Davlat ta'lim standarti tomonidan taklif qilingan faoliyat turlaridan qaysi biri noma'lumligi bilan bog'liq.

Tahlil va natijalar. Bizning tadqiqotimiz uchun shuni ta'kidlash kerakki, Amaliy san'at mutaxassislarini va tasviriy san'at o'qituvchilarini hozirgi kunda nafaqat ixtisoslashtirilgan san'at maktablari va oliy ta'lim muassasalarida, balki madaniyat boshqarmalari va professional ta'lim muassasalarida ham faoliyat yuritmoqda. Shu bilan birga, tayyorgarlik asosiy standart doirasida ham amalga oshiriladi.

"Bakalavriat tizimida amaliy san'atni o'qitish jarayonida o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash uchun biz oliy san'at maktabida mavjud o'qitish usullarini ko'rib chiqamiz. 1997 yilgi Davlat ta'lim standartida ko'rsatilgan fanlar ro'yxati bilan bog'liq holda shuni ta'kidlash joizki, pedagogik muhit bo'lajak amaliy san'at ustalariga qalamtasvir, rasm va haykaltaroshlikni o'rgatish muammolarini o'rganish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini faollashtirdi.

Amaliy san'at yo'nalishi bo'yicha talabalarni kasbiy tayyorlash jarayonida rasm o'qitishning" [5] xususiyatlari R. Xasanov, B. Boymetovlarning ilmiy-tadqiqot ishlarida o'rganilgan. Mualliflar tarixiy shakllangan rasm usullarini amaliy san'atning o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirish, tabiiy obyektlarni ijodiy uslublash va talqin qilish usullarini o'zlashtirish orqali o'rganish zarurligiga e'tibor qaratmoqdalar. Tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan ijodiy vazifalar tabiatni to'g'ridan-to'g'ri takrorlashdan tortib, mustaqil badiiy ijodgacha bo'lgan kognitiv faoliyat darajasini bosqichma-bosqich oshirish talablariga javob beradi. Ular noyob badiiy tasvirni yaratishda o'zlarining vizual qarashlarini aks ettiradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, talabalarda ma'lum bir hunar va amaliy san'at (rasm chizish, zardo'zlik, kulolchilik, kashtado'zlik va zargarlik san'ati va boshqalar) bo'yicha ma'lum bir ixtisoslik fanlari katta qiziqish uyg'otadi. "Mualliflar xalq amaliy bezak san'atni o'qitishning ko'p qirrali muammosining turli tomonlarini ochib beradilar, asosiy e'tiborni muayyan muammolarning yechimini topishga qaratadilar. Ijodiy qobiliyatlarini, fazoviy fikrlashni, amaliy san'atning muayyan turlari bo'yicha maxsus ko'nikmalarni

rivojlantirish muammolari yuqorida sanab o'tilgan tadqiqotlar oliy o'quv yurtida o'quv jarayonini tashkil etishda yuqori ilmiy, pedagogik va uslubiy ahamiyatga ega ekanligi shubhasiz"[5]. Shu bilan birga, bu usullar faqat alohida didaktik muammolarni hal qiladi. Bundan tashqari, maxsus fanlari bo'yicha o'qitish va darslar, mavzular va vazifalarning yangi shakllarini ishlab chiqishni talab qiladi.

Universitetda to'rt yillik o'qish davomida talabalar ijtimoiy va g'oyaviy munosabatlarni rivojlantirishlari, ilmiy-tadqiqot va ijodiy faoliyatda tajriba orttirishlari kerak. Bu esa birgalikda keyingi kasbiy o'z-o'zini belgilashni ta'minlaydi. Talaba bakalavr bosqichini tugatgandan so'ng magistraturaga, qo'shimcha ta'lim tizimiga o'tishi yoki ba'zan boshqa kasbiy sohada ish topishi mumkin buladi.

“Shuning uchun oliy ta'limning zamonaviy ta'lim standartlarida o'qish vaqtining kamida 40% fakultativ fanlarga va asosiy o'quv dasturini o'zlashtirishning umumiy vaqtining 60% mustaqil ishlarga ajratilgan. Ma'ruza shakli bilan taqqoslaganda, talabalarning mustaqil ishlash vaqti ko'pincha ta'lim sifatini oshirish va mutaxassislarni tayyorlash uchun eng samarali hisoblanadi. Aynan mustaqil ishni tashkil etish hozirgi vaqtda uslubiy yordamni talab qiladigan eng murakkab muammo hisoblanadi. Mustaqil ish muammosi yangilik emas"[5]. Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda o'qituvchining rolini aniqlash V. P. Bepalko, N. A. Moreva, N. F. Talizina va boshqalarning tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

Olimlarning asarlarida “mustaqil ish” tushunchasi muallifning uning asosiy tarkibiy qismlari – o'quvchilar va

o'qituvchilar faoliyati to'g'risidagi tushunchasiga qarab turlicha talqin qilinadi. Masalan, V. I. Zagvyazinskiy ta'rifiga ko'ra; "mustaqil ish talabalarning bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish, o'qituvchining bevosita rahbarligisiz davom etishi" [1]. B.P.Esipovning fikricha, mustaqil ish o'qituvchining bevosita ishtiroki talab qilmaydigan o'quv faoliyatidir, lekin aniq belgilangan vazifaga muvofiq amalga oshiriladi. N.V.Chekaleva asarlarida mustaqil ish o'qituvchi tomonidan rejalashtirilgan, tashkiliy va uslubiy jihatdan tushuniladi.

Amaliy jarayon uni badiiy ijodning boshqa turlaridan ajralib turishi, bu amaliy bezak san'ati kompozitsiyasini yaratish jarayonining ko'p bosqichli va hajmliligida namoyon bo'lib turadi. O'quv va ijodiy ishlarning yuqori samaradorligi va davomiyligi bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan holda amaliy bezak ishlarni yaratish jarayoni talabalarning mustaqil faoliyatini tashkil etishda o'ziga xos yondashuv, shakl va uslublarni talab qiladi. O'z-o'zini tarbiyalash ko'nikmalarini shakllantirish uchun talabning mustaqil ishlashi ta'limning barcha bosqichlarida zarur. Amaliy va badiiy bezak san'ati ustalarini tayyorlashda amaliyot yetakchi rol o'ynashi bejiz emas, bu talabalarning amaliy ko'nikmalarini mustahkamlashga, ularni ijtimoiy moslashishi jamoada ishlash qobiliyatini egallashga yordam beradi. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, davlat ta'lim standartlarida belgilangan amaliyotlarning davomiyligi amaliy san'atning barcha xususiyatlarini tushunish uchun etarli deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Markova, A.K. Psixologiya professionalizma [Tekst] /A.K. Markova. M., 1996. – 306 s.
2. Rozenvasser, V.B. Besedi ob iskusstve [Tekst]: posobiye dlya uchi- teley nach. klassov / V.B. Rozenvasser. – M.: Prosvesheniye, 1979. – 183 s.
3. Smolkin, A.M. Metodi aktivnogo obucheniya [Tekst]: nauch.-metod. posobiye / A.M. Smolkin. – M.: Viss. shk., 1991. – 176 s.
4. Sovetskiy ensiklopedicheskiy slovar [Tekst] : 4-ye izd., ispr. I dop/ gl. red. A.M. Proxorov. - 4-ye izd., ispr. i dop. – Moskva : Sov. ensiklo- pedia, 1989. – 1630 s.
5. Shokorova, L.V. Aktivizatsiya tvorcheskogo samorazvitiya studentov-bakalavrov dekorativno-prikladnogo iskusstva:dissertatsiya...doktora pedagogicheskix nauk : 13.00.02 / Omsk, 2020. – 384 s.
6. <https://base.garant.ru/58084938/> [01],